

Tanulmány

A JÖVŐ AKADÉMIÁJA¹

Kérdések a Magyar Tudományos Akadémia múltjáról, jelenéről, jövőjéről

Glatz Ferenc

az MTA rendes tagja, az MTA Társadalomkutató Központ elnöke – agoston@tti.hu

Mesterem, Kosáry Domokos egy mai angol történész idézésével kezdte az 1848-49-es forradalmakról szóló előadását. Én a 19. század legkiemelkedőbb angol történészét, Macaulayt szeretném idézni. A neves liberális történész ezt írta: „Csak a bolond gondolja azt, hogy az orvos a hibás a diagnózis kimondásáért.” És csak a bolond gondolja azt – értelmezhető tovább a mondata –, hogy azért, mert a történész elmondja forrásaiból származó következtetéseit, ezzel már ő azon hibák előidézője és oka is, amelyekről esetleg mint kórismérvekről beszél. Engedjék meg, hogy Akadémiánk jelenéről, jövőjéről összegyűlt nézeteimet megosszam a közgyűléssel.

A mai gondokról, ezek okairól mint történész s mint tudománypolitikával foglalkozó elnök szólok. Az elmúlt két esztendőben tagtársaimmal folytatott beszélgetéseimen, akadémiai fórumokon folytatott vitáim közben keletkezett jegyzeteimet szerkeszttem itt most egységbe. Tehát akár

azt is mondhatnám: csak a bolond tekintheti az elnököt hibásnak a problémák kimondásáért. Vagy akár a diagnózis leírásáért. Amúgy sem lenne helyes, ha a hozzám intézett kérdéseket, az azokra adott válaszaimat zsebembe süllyeszteném, netán félretenném emlékirataim részére, befűzve naplóm oldalai közé.

Akadémiánk jellegéről, jelenéről és lehetséges jövőjéről szeretnék tehát beszélni. Nyitott kérdések ezek. Vitában született álláspontok, és nyilván vitákat is fognak kelteni tagtársaim, a köztestület tagjai, politikusok és újságírók körében. De hát az elnöknek vállalnia kell véleménye kifejtését! Akadémiánk 170 éves múltjában többször is volt ilyen helyzet. Öt témacsoportot állítottam össze a felgülemlett kérdés- és válaszanyagból.

- I. Hol helyezkedik el Akadémiánk az európai tudománypolitikai szervezetben?
- II. Milyen Akadémiánk jellege, és hol van a helye a magyarországi intézményrendszerben?
- III. Lehet-e az Akadémia a nemzet minőségbiztosítója?
- IV. Létezik-e nemzeti akadémia?
- V. Képíthető-e Akadémiánk hármaskörű funkciója az ezredfordulón?

¹ 1998. május 4. Előadás az MTA közgyűlésén. – Délelőtt a közgyűlés Kosáry Domokos, az MTA volt elnökének tudományos előadását hallgatta meg az 1848-as forradalom 150. évfordulója alkalmából. Délután tagválasztásra került sor. A tagválasztás eredményeinek összeszámolása idején hangzott el az elnöki beszámoló, amelyben az itt közölt írott szöveg rövidítve került ismertetésre.

*I. Akadémiánk az európai
tudománypolitikai szervezetben –
az európai és a magyar Akadémia
különbözőségéről*

Szükséges-e az európai kontinens államai-
ban kialakult tudománypolitikai szerveze-
tekhez igazítani a nemzetállami, és így a
magyar tudományszervezetet? Lehet-e Ma-
gyarországon az európai normáktól eltérő
akadémiát fenntartani? Hiszen Akadémi-
ánknak egészen más a viszonya az állam-
hoz, ezen belül a költségvetéshez, mint eu-
rópai intézménytársainak! És Akadémiánk-
nak az elmúlt másfél száz esztendő alatt
sajátos, az európaiktól ugyancsak eltérő
szakmai és társadalmi céleggyüttese alakul-
tak ki.

Többször leírt állítás: a magyar Akadé-
mia elsősorban abban különbözött külföldi
intézménytársaitól, hogy míg azokat ural-
kodói akarát, addig ezt a nemzet alapította.
Milyen mai következtetésekre juthatunk az
alapítás körülményeiből?

A Magyar Tudományos Akadémiát Szé-
chenyi felajánlása, illetve a Széchenyihez
azonnal csatlakozó országgyűlési nemes-
ség hozta létre. (Megjegyzem: történetileg
helytelen, hogy az alapításról szólva csak
Széchenyiről beszélünk. Valójában Károlyit
és a többieket is említeni kellene, akik Szé-
chenyi felajánlása után magánvagyonuk-
ból azonnal hatalmas összegeket áldoztak
a tudós társaság létrehozására.) Ez az a kor-
szak, amikor a nemesség – mind a fő-, mind
a köznemesség – legjobbjai nemcsak magu-
kat képzelik a nemzet részének, mint évszá-
zadok óta mindig, hanem a nemzet alatt ők
már az egész társadalmat értik. A nemzetbe
be akarták emelni az ország lakosságának
egészét, és tenni is akartak a „nemzet tsino-
sodása” érdekében. Joggal mondjuk tehát,
hogy az Akadémiát a nemzet alapította.

Keveset beszélünk arról is, hogyan ala-
kultak ki Akadémiánk sajátos – az európai

akadémiáktól sokban eltérő – céljai. Szé-
chenyi javaslata az Akadémiát elsősorban
nyelv művelő társaságnak képzelte el, mert
az anyanyelvet és annak kiművelését a
nemzeti közösség emelkedése alapjának
tekintette. De az alapítás éveiben – mert
az alapítás sok-sok évig elhúzódott – más
is történt. A Széchenyi mögött felsorakozó
fiatal nemesi értelmiség az Akadémiát már
többnek, mégpedig a *tudomány általános
művelésére* hivatott intézménynek tekin-
tette, és a tudomány akkori összességének
kívánt az Akadémián otthont adni. Ekkor,
az első negyven esztendőben, 1825–67 kö-
zött alakult ki az Akadémia első célrend-
szere: legyen tudományos vitafórum, le-
gyen a tudományos gondolkodás terjesz-
tésének fóruma, írjon ki pályázatokat, ad-
jon ki dolgozatokat és díjakat. Mi, amikor
mai Akadémiánk hármas funkciójáról be-
szélünk, azt mondanánk: Akadémiánk *tu-
dományos műhelyjellegének alapjait* ekkor
rakták le. Ugyanakkor az alapítók szándé-
ka – mind Széchenyié, mind pedig a kortárs
alapítóké és az első vezetőké – egy nemzeti
célokat követő intézmény alapítása volt.
*A tudományt ők ugyanis a közhaszon
egyik forrásának, s az Akadémiát e köz-
haszon megvalósítása egyik szervezetének*
tekintették.

Európában egészen más indítékból
születtek a tudományos szervezetek. A kor
a tudományos szervezeteknek két típusát
ismerte: *akadémia, illetve tudományos
egyesületek és társaságok*. A kettő célrend-
szere, elnevezése is gyakran keveredik.

Az akadémiákat általában *uralkodók
hívták létre* azzal a céllal, hogy emeljék a
fejedelmi hatalom dísztét. A felvilágosodás
a tudomány, a tudás hasznáról beszélt, a
nemzeti romantika a társadalom egészének
műveltségi szintjét akarta emelni, és hang-
súlyt helyezett a nemzeti értelmiség erősíté-
sére. Ezen akadémiák célja: kiemelkedő
tudósokat választanak maguk közé. Állást

foglalnak különböző kérdésekben, azokat közzé is teszik. Mintegy tudósokból, a legképzettebb emberekből álló „ítélőszék” jön létre, amelynek a véleményét a fejedelem vagy később a társadalom kikérheti. Azután – immár az akadémiáktól függetlenül – természetesen lesz majd haszna ezen vitáknak, állásfoglalásoknak a társadalom egészére. Így ez kétségtelenül jó felismerés.

A tudományos szervezkedéseknek másik típusa a *tudós társaság, az egyesület*. A 18. század végén, a 19. század elején izmosodó szakértelmiség – papok, tanárok, mérnökök, orvosok – hívják létre a tudósok és a tudomány iránt érdeklődők közösségeit.

Ezek célja: a *tudományos nyilvánosság megeremtése*, folyóiratok indítása, konferenciák szervezése, azaz a *tudományos véleménycsere*. Ezek a társaságok általában a korban kialakuló diszciplínák szerint szerveződnek: természetkutatók, orvosok, történészek stb. társaságaként. (Ilyen típusú, igaz, nem diszciplínák, hanem foglalkozás, „*job*” szerint szerveződő tudományos társaság lényegében az Egyesült Államok akadémiája is.) Ezek a társaságok a mi mai szóhasználatunkkal élve: civil szervezetek. Polgárok önkéntes társulásai, amelyek nem állami támogatásokból, hanem tagdíjakból illetve adományokból tartják fenn intézményeiket.

Közérdek, állami támogatás

Az MTA alapítói tehát a tudomány művelésében közérdeket és – én ma úgy mondanám – *közhaszn*ot láttak, ennek intézményeként hozták létre Akadémiánkat. Ezt a közérdeket az állam először 1922-ben ismerte el. Miután az Akadémia vagyona az első világháborús inflációban és a háborús gazdálkodásban tönkrement, az állam (azaz a miniszter, gróf Klebelsberg Kunó) az Akadémiának állandó költségvetési segítyt biztosított, mégpedig törvénnyel. Az

Akadémia szervezetét működtető tisztviselők állami alkalmazottak lettek. Az állam elismeri a szervezet közhasznát; finanszírozza az intézményt, mégsem érinti autonómiáját. Így működött Akadémiánk *vegyes finanszírozású, autonóm tudótestületként*. Az autonómia gazdasági alapja részben magánvagyon, részben a vállalkozási életből szerzett támogatások, részben az állandóvá lett állami támogatás, amelyért cserébe az állam nem kért beleszólási jogot az Akadémia belügyeibe.

Ezt követte az Akadémia 1949. évi átalakítása. A mi értelmezésünk szerint az állam ekkor elismerte a tudomány hasznát – ezért *átvállalta a tudományos szervezet működtetésének* összes költségét –, viszont államosította a szervezet magánvagyonát és *államosította* az intézmény egészét: átalakította a szervezetét, megmondta, melyik tudományának mekkora legyen a súlya. Sőt, *végrehajtó hatalmi jogosítványokkal* is felruházta: elvette az egyetemektől a helyi minősítést, és helyette országos minősítéssel az Akadémiát bízta meg, és rábízta a frissen létrehozott, egyetemektől független kutatóintézet-hálózatot is. Akadémiánk reformja része lett a Szovjetunióban kialakított tudományszervezet magyarországi másolásának. Tudjuk, hogy az Akadémia átalakítása mögött a tudomány állami irányításának szándéka húzódott meg. De paradox módon az Akadémia és a tudomány közhasznát – amolyan proletárdiktatúra alapon – az állam elismerte.

A történeti visszatekintés végén mi úgy látjuk: Akadémiánk közcélú alapításától kezdve eleve eltért a nyugat-európai modelltől, ezt az eltérést erősítette az 1922. évi kényszer-reform, amikor a szervezet folyamatos működését biztosító részét (az adminisztrációt) állami státusba vették, s 1949-től a szovjet modell ezt az állandó állami támogatást teljesítette ki, de – a proletárdiktatúra államrendszerének megfelelően

– elvonva az addigi autonómiát. Viszont – és ez még kutatás és végiggondolás tárgya lesz – a proletárdiktatúra leépítésének folyamatában, az 1970-80-as években az Akadémia a rendszeren belül relatív önállóságot élvez, amely relatív önállóság jó részét a kádári politikának köszönhető. (Ez a szovjet megszállás korában állami szinten is relatív önállóságot szerzett a szovjet zónán belül Magyarországnak.) Vagyis az MTA az 1980-as évekre már nyertese a 20. századi történelemnek.

A rendszerváltás során, 1988-1994 között, az Akadémia meg tudott őrizni minden előnyt, amit a szovjetrendszer 1949-től biztosított számára: a teljes állami támogatást, a független kutatóhálózatot, az akadémikusi réteg kiemelt állami javadalmazását. És hozzá még törvényben rögzített autonómiát kapott! (Igaz, voltak olyan javaslatok az akadémiai törvény munkálatainak megindulásakor, 1988-ban, amelyek a Magyar Tudományos Akadémiát a British Academy mintájára tudós társasággá szeretnék volna alakítani.) 1994-ben kompromisszum született. Kompromisszum, amely megőrizte Akadémiánk történelmileg kialakult nemzeti tudományos helyét, és lehetőséget adott az új viszonyokhoz való igazodásra.

Az új viszonyokhoz igazítani Akadémiánkat – ez a mi nemzedékünk feladata. Igazítani a tudomány új világfejlődési irányához és Magyarország új világpolitikai elhelyezkedéséhez. Az új piacgazdasági és többpártrendszeri viszonyokban működőképes szervezetet kiépíteni. Most ezen dolgozunk mi, az akadémiai törvényt megalkotók utódai. Igaz, hogy Akadémiánknak nincs ma már végrehajtó hatalmi jogosítványa, de megmaradt egy – ahogy én szeretem nevezni, így beszéltem róla legutóbbi közgyűlésünkön is – „*minőségbiztosító*” funkciója. És megmaradt Akadémiánk felügyelete alatt az 1949 után odarendelt ku-

tatóhálózat, amely Akadémiánk tudományos műhely-jellegét igazán súlyossá teszi. Itthon és külföldön egyaránt. Mint ahogy megmaradt az 1920-as években kialakított alapelv: a költségvetés elismeri közhasznunkat, és megtartotta az 1949-ben kialakított anyagi juttatások rendszerét (különösen az akadémiai „minőségi pótlékokat” – ahogy én szeretem ezt nevezni). Akadémiánk tehát továbbra is *diametrálisan eltér a világ más tájain működő akadémiaiktól*, ahogy az egész magyar tudománypolitikai intézményrendszer is eltér a nyugat-európaiaktól.

Jogosak tehát a kérdések: megőrizhető-e az európai uniós tárgyalások megindulásának másnapján, azaz ma, Akadémiánknak ez a jellege? Válaszom: igen.

Ennek alátámasztására két érvem van. Az egyik: ha a magyar tudományszervezet így működőképes, és ha bizonyítani tudjuk Akadémiánk kiemelt közhasznát, akkor nincs ok arra, hogy a jelenlegi szervezetet felszámoljuk. E szerkezeten csak akkor kellene változtatni, ha bizonyítható lenne, hogy a nyugati vagy keleti kutatósszervezetek hatékonyabbak és eredményesebbek, mint a miénk. „A puding próbája az evés.” Így vagyok én a tudományos szervezetek megítélésével is. Másik érvem: nem igaz, hogy valaki is kívánja – hacsak nem hiszünk valamiféle mindenek felett lebegő „korszerűségi szellemben” –, hogy kutatósszervezetünket a külföldiekhez igazítsuk.

A következő kérdés ezért: európai kompatibilitásunk megköveteli-e nálunk is a nyugat-európai rendszerek bevezetését?

Az Európai Unió tudománypolitikája

A magyar tudománypolitikai szervezetének kompatibilisnek kell lennie az európai kontinensével, de semmiképpen nem kell másolnia azt. A kompatibilitáshoz szükséges, hogy a magyar *tudományszervezetnek*

legyen tudománypolitikai vezérhajója, amelyen az állami szintű uniós egyeztetések lezajlanak. És a kompatibilitáshoz szükséges, hogy a magyarországi kutatószervezetnek olyannak kell lennie, amely összekapcsolható a nyugat-európaival. Nézzük, mi szükséges e kompatibilitáshoz?

Az Európai Unió tudománypolitikája két célt követ: 1. ösztönözni a kontinens tudományosságát a világverseny-képességre; 2. biztosítani a határokon átlépő természeti és társadalmi folyamatok tudományos elemzését.

Az Unió ennek érdekében úgynevezett *keretprogramokat* hirdet meg, ezek 1984 óta folynak. Jelenleg a 4. keretprogram fejeződik be, és már készen állnak az 1999. január 1-jén induló 5. program kiírásai. A keretprogramok kontinentális vagy regionális érvényű témák kutatására kiírt pályázatok. De az Európai Uniónak jelenleg nincsen szándékában e pályázati rendszert meghaladó kutatószervezet- vagy tudományszervezet-fenntartó funkciókat ellátni. Az Európai Uniónak hagyományos értelemben tehát nincs kultúr- és tudománypolitikája. Mind a kultúrpolitikát, mind a tudománypolitikát – és ezen belül a kutatószervezet működését is – nemzetállami keretekben hagyja. Nekünk arra kell felkészülnünk, hogy *kutatószervezetünk egy-
ségei pályázat- és versenyképesek legyenek*. E keretprogramok pályázatait ugyanis nem államok, hanem intézmények nyerhetik el. Mégpedig nagy teljesítményekre képes társulások, ami azt jelenti, hogy az erős infrastruktúrával, nemzetközi együttműködési készséggel, apparátussal rendelkező nagy kutatóbázisok – amilyenek a független kutatóintézetek – jelentős előnnyel indulnak az Unióban. Ugyanakkor a kis tanszéki, csoportszintű egységeknek szinte semmi esélyük arra, hogy a kontinentális méretű témák kidolgozásában részt vegyenek. Elvben tehát az elmúlt években annyit szí-

dalmazott, szovjet típusúnak nevezett intézet-hálózat sokkal modernebbnek fog minősülni, mint az egyedül „európainak” nevezett és egyoldalúan fejlesztett sok apró, tanszéki kutatóegység. Országos érdekünk, hogy megőrizzük a tanszékek mellett ezeket a független nagy intézeteket.

Az európai államok kutatás- és tudományszervezete

Az európai államokban igen sokféle – az államfejlődés hagyományától is meghatározott – kutatás- és tudományszervezet létezik.

Először a tudományszervezetről. Vannak államok, ahol *állami szinten a végrehajtó hatalom egyedül működteti a tudománypolitikát* és ezen belül a kutatószervezetet is. Vannak államok, ahol *dualizmus* alakult ki: *tudományügyi minisztériumok* döntenek a költségvetési pénzek felett és a finanszírozás rendszeréről, de az állami-nemzeti tudományos preferenciákat már tudományos programbizottságok vagy az állam által létrehívott, de a végrehajtó hatalomtól független nagy „*alapok*” határozzák meg. Különböző a kutatószervezet szerkezete is. Sok államban a kutatás állami forrásból csak az egyetemeken folyik.

Néhány országban azonban – így például Német-, Francia- és Olaszországban, Ausztriában – Magyarországhoz hasonlóan nagy, egyetemektől független kutatóintézet-hálózatok működnek. Ez utóbbiak – a magyar modellhez hasonlóan – költségvetési támogatást kapnak, diszciplínaként eltérő arányban, aszerint, hogy az adott diszciplína mennyire piacfüggő, vagy mennyire „közhasznú”. (Csak zárójelben jegyzem meg, erre már korábbi közgyűlési előadásomban utaltam: az 1949 utáni magyar akadémiai intézet-hálózathoz hasonló szervezetet tart fenn 1911 óta a német állam, 1939 óta Franciaország és Olaszország.) Alaptalan tehát az érvelés, mely sze-

rint szovjet találmány az oktatástól független intézethálózat.

Vagyis a tudományszervezet, és ezen belül a kutatásszervezet is, különböző hierarchia szerint tagolódik az európai nemzet-államokban. Két közös sajátossága van mindegyiknek. Az első: a teljeskörű kutatásszervezeti autonómia. Mind az egyetem, mind a kutatóintézet esetében. (Noha azon viták folynak, hogyan lehet valóban autonóm egy állam által finanszírozott egyetem vagy intézet). A második sajátosság: az állami tudománypolitika letéteményese a végrehajtó hatalom egyik tárcája. Általában a felsőoktatással összevont vagy egy önálló tudományügyi minisztérium. (Amelynek hatáskörébe vonják még az úgynevezett elitkultúra vagy az ipari-innovációs fejlesztés intézményeit.)

Magyarországon azonban hagyománya van annak, hogy a tudománypolitika vezérhajója ne a tárca, hanem az Akadémia, illetve az autonómiák legyenek. Az 1920-as években ilyen funkciót töltött be az 1922-ben létrehívott autonóm tudománypolitikai csúcshivatal, az *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* (OMGYE). A gyűjteményegyetem a magyarországi múzeumokból, könyvtárakból, levéltárakból létrehozott, tudományos intézményeket is magába foglaló adminisztratív csúcshivatal volt, amelyet az állam finanszírozott, de amelyet a tagszervezetek vezetőiből választott tanács és a tanács által választott elnök irányított. A szervezet az 1930-as években elhalt, illetve 1934-ben átalakult.

1949-től a proletárdiktatúra szerencsétlen módon kettéválasztotta az oktatást és a tudományt, noha az egyetemek úgynevezett kutatóegyetem funkciója soha nem halt el, illetve az 1980-as években kimonodottan tudománypolitikai program lett. 1949-ben az új politikai rendszer az Akadémiát jelölte meg országos tudományirányító szervként, és – a korszak tudomány-

politikai történetét is kutató történészként – megkockáztatom az értékelést: a szovjet megszállás idején *a tudomány még mindig jobban meg tudta őrizni a maga részautonómiáját az Akadémián belül* (például az akadémiai kutatóintézetek), mint azok az intézmények (így például az egyetemek), amelyek közvetlen végrehajtó hatalmi igazgatás alá kerültek.

Nem látok tehát aggodalomra okot akkor, amikor elnökként Magyarországon az autonomista tudománypolitikai szervezet megtartását és továbbépítését javaslom, mondván, az új tudománypolitikai reformnak ne a végrehajtó hatalom tisztviselői, hanem a kutatók testülete, az Akadémia legyen a *kidolgozója, a javaslattevője*. A Tudománypolitikai Kollégium (TPK) döntőn az elvekről, a végrehajtó hatalom illetve a kutatásban érdekelt minisztériumok – mindenekelőtt a művelődési tárca – legyenek az elfogadott elvek végrehajtói. És az elvek – ha már az Akadémia javasolta – legyenek kötelezőek magára az Akadémiára, továbbá az OTKA-ra, OMFB-re is, amelyek szintén tagjai a kollégiumnak. A Tudománypolitikai Kollégium – ahogy erről a 1996. decemberi közgyűlésen is beszéltem – hozzon határozatokat, sőt készítse el a négyéves tudománypolitikai cselekvési programot. (Ahogyan ezt 1996 őszén a TPK az MTA elnökének előterjesztésében, az általa elvégzett tárcaközi egyeztetések után elfogadta.) És őszintén örültem mint kutató, amikor a politikai rendszerváltás idején elődeim harciasan megvédték az akadémiai kutatóhálózatot, és nem engedték annak állományát az egyetemekre szétszóródni. (Ahogy az történt néhány szomszédos volt szovjetrendszerű államban.) Nem látom értelmét, hogy az európai példákra hivatkozva, Magyarországon *egy erősebben végrehajtóhatalom-központú tudománypolitikát építsünk ki*. Noha erre tagtársaim közül is többen törekszenek. Mások – szín-

tén tagtársaim közül – arra ösztönöznek a négyesemközi beszélgetéseken, hogy az Akadémia, illetve az OMFB kerüljön közelebb a végrehajtó hatalomhoz, sőt az elnök legyen akár a kormány tagja is. És ezeket a javaslatokat egyáltalán nem a régi pártállam volt tisztviselői fogalmazzák meg. Hadd tegyem hozzá: tapasztalataim szerint leginkább az élettelen természet- és a műszaki tudományok képviselői gondolkoznak így, akiknek a kutatásaihoz nagy műszerek, erős, nagy létszámú intézetek szükségesek, s ilyen feltételeket Kelet-Európában csak a költségvetéstől lehet remélni. (Ezért is mindig könnyen mozdultak – 1989 előtt is – a végrehajtó hatalom felé.) Az én alapelvem azonban: a tudományszervezetnek nincs szüksége végrehajtó hatalmi irányításra. Kell hogy legyen a kormánynak *preferenciarendszere*, ami igazodik az illető kormány országhéjéhez és világképéhez, de ezen túlmenően a kormánynak csak *szolgáltató-alapellátó funkciókat* kell betöltenie. Ez utóbbiak ellátásával, ahogy arról később még szólni kívánok, autonómiákat is megbízhat.

Összefoglalva az Európa és Akadémiánk viszonyáról mondottakat: az *Európai Unió nem fogja megkövetelni azt, hogy hazai kutatószervezetünket vagy tudományszervezetünket alapjaiban átalakítsuk*. Sőt! Azt hiszem, hogy a keretprogramokban majd éppen azok a kutatóintézetek tudnak eredményesen pályázni, amelyeknek *erős hazai autonómiájuk* és részben állami, részben piaci, tehát kettős finanszírozási forrásaik vannak. Vagyis az akadémiai intézetek.

Az Európai Unió keretprogramjai, így a most alakuló 5. keretprogram, nem kis pénzalappal rendelkeznek. A vitákban 14-15 milliárd ecu van tervbe véve három esztendőre. Ám még ezek az összegek is alig haladják meg az európai kutatóbázisokban felhasznált pénzösszegek 5 %-át. És tudom

másom szerint – az Unió egyik csúcspontjában hét éve közreműködőként van erről információm – az Unió jelenlegi vezetői nem is tartanak egészségesnek azt, ha a K+F keretprogramok a kontinens tudományos bázisának költségeiben elérnék vagy meghaladnák a 10 %-os részesedést. Vagyis unióképességünket *nem a tudományszervezet átalakításával* kell biztosítani, hanem a *kutatószervezet konszolidálásának folytatásával*: az alapellátás, a műszerellátás erősítésével, a kutatói bérek emelésével, a költségvetési pénzek szétforgácsolásának megszüntetésével, a bátrabb preferenciakijelöléssel. (Mindenekelőtt a minőségi orientáltság határozottabb érvényesítésével.)

Akadémiánk országos-nemzeti autonómiája tehát nem ellenkezik az európai tudománypolitikai normákkal, és meggyőződésem, hogy a kis nemzet kulturális erő kifejtéséhez egy ilyen autonóm csúciszervezet igenis eredményesen járulhat hozzá.

II. Akadémiánk a magyarországi intézményrendszerben – akadémia: civil szervezet

Legyen az MTA országos hatókörű autonómia, korszerű civil szervezet. A magyar tudomány elit szervezete. A 21. század a különböző szintű autonómiák és szakigazgatási szervek kifejlődésének százada lesz. Ahol a polgárok ügyeinek (közös dolgainak) intézésére közhasznú intézményeket fognak működtetni. A közügyek intézése részben a kontinentális-állami illetve a területi-igazgatási (szakigazgatási) szervezetek dolga lesz, részben pedig autonómiák, önszerveződésű intézmények dolga. Az adófizetők pénzéből gazdálkodó állami (vagy kontinentális, regionális) szakigazgatás bizonyos közérdekek képviselésével, közcélok ellátásával megbíz autonóm szer-

vezeteket, és a feladatokhoz pénzeszközöket, valamint jogosítványokat rendel. Az autonómiák „autonómia”-jellegét az adja, hogy a polgárok szabadon szerveződnek, és a célrendszerbe beépített, vállalt feladatokat önállóan hajtják végre. A megbízó – aki lehet az állam vagy magánszemély – az autonómiákat a feladat teljesítése közben nem ellenőrzi, a feladatteljesítés módjába, kutatásszervezeti kérdésekbe nem szól bele, de elszámoltatja a feladat teljesítéséről. Elszámoltatja, mert az adófizetőknek ő felel a rábízott összegekért és a feladatok ellátásáért.

Mi így képzeljük el a 20. századi európai igazgatásrendszert. A világversenyben olyan Európára van szükségünk, ahol a polgárok sokkal aktívabb résztvevői a közügyeknek. Nem egyszerűen igazgatott egyének, hanem cselekvő kidolgozói a maguk és közösségük életstratégiájának. Én ilyennek képezem el a magyarországi igazgatási szervezetet is. Olyan rendszernek, ahol polgárok közösségei civil szerveződések hoznak létre, s jogi személyiségeik (autonómiáik) a mainál sokkal nagyobb közéleti szereppel bírnak. Jelenleg az európai, de mindenekelőtt a kelet-európai igazgatási rendszer végrehajtóhatalomtúlcsúlyos. Az autonómiákat – pestiesen szólva – „sóhivatalok” szintjére süllyesztették le. Még a köz- és szakigazgatási autonómiák (pl. a községek) is kevés jogosítványt és az adókból kis hányadot kapnak. A végrehajtó hatalom politikai hatalommá vált, ahol az adók újraelosztását politikai-hatalmi eszközként kezelik. Így az autonómiák kiürülnek.

Vannak bizonyos területei a közösségi életnek, ahol a szakigazgatást nem lehet felváltani civil szervezetekkel. (Ilyenek az ellátási rendszerek: a víz, a csatorna, a közterület-fenntartás, részben az egészségügy és részben az iskolaügy, valamint a védelmi rendszerek.) De a tudományszervezetet, a

kutatásszervezetet mindenképpen azon életkeretek közé sorolom, amelyekben belül az autonómiák súlya növelhető.

Mind az egyetemi, mind a független kutatóhelyek, mind a tudományszervezetek, autonómiák súlya növelhető. Így érveltem az elmúlt másfél esztendőben kollégáimnak, újságíróknak, amikor hitetlenkedve kérdezték 1996. decemberi közgyűlési beszédem után: *lehetséges államilag dotált elit szervezetet valódi autonómiaként elképzelni?* Hiszen nyugati és amerikai barátaink is mondják: az állami egyetemek sem igazi autonóm szervezetek, mert az állami adminisztráció, a fenntartó jogán, állandóan beleszól az autonómia belső dolgaiba. Feledve azt az alapvető európai hagyományt, hogy az alapító meghatározza a célt, leteszi a pénzt, meghatározza a szervezeti formát, de utána elválik az általa létrehozott autonómiától. Az állam a tudományos kutatást közfeladatnak ismeri el, irányítását és felügyeletét nem végrehajtó hatalmi szervezetre, hanem autonómiára, az MTA-ra bízta. E közfeladat ellátására törvényben meghatározott pénzeszközöket bocsát az Akadémia rendelkezésére.

Akadémia és állam

Azt, hogy magyar Akadémiának ilyen jellegű autonómia-hagyományai igen erősek – igyekeztem az eddig elmondottakkal bizonyítani. Egyszersmind igyekszem az állam és Akadémia viszonyát is leírni.

Szerintem az állam nem elsősorban hatalmi szervezet. És az Unióban belüli nemzetállam nem is lesz az: jogosítványai közül a hadügyet, pénzügyet, külügyet kontinentális szervezeteknek adja át. Ezeréves felségjogoktól fosztják meg a következő évtizedekben az európai államot. Sőt! Kényszeríteni fogják arra, hogy a regionális igazgatási szervezeteknek is adjon át jogosítványokat. Egyre ismétlem ezeket a mondatokat, bár még csak kevesen fogad-

ják el. Az állam mindinkább az adófizetők forintjai felett (az eddigieknél kisebb hányad felett) rendelkező, közszolgáltatásokat ellátó szolgáltató állam lesz.

Az autonómiák, így *Akadémiánk jellege* is változásra kényszerül. Az autonómia akkor hatékony, ha hozzászokott, hogy az autonómia nemcsak *tanácskozássra* való, hanem *ügyintézésre* is. Én a mainál kevésbé bürokratizált, kevesebb bizottságosdi szinten építkező szervezetként képezem el. Ahol a működőképességet a mainál szilárdabb rendszeresség, a tagtársak fokozottabb önfegyelme biztosítja. (Ezt szolgálják 1997 januárja óta a székfoglalók, emlékbeszédek, konferenciák rendjének erősítésére tett intézkedéseink, és erről szólt az az akadémiai törvény módosítására irányuló kísérletünk: részben a Kincstárral szembeni önállóságunk erősítéséről, tehát az állammal szembeni autonómiánk erősítéséről, részben a belső bizottságok és az osztályok szervezetének racionalizálásáról.)

Én olyan autonóm Akadémiát képzelek el, amely aktív gazdálkodást fog folytatni meglévő, nem csekély vagyonával, kiépítendő piaci kapcsolataival, nem pedig pusztá pénzelosztást művel. (A törvénymódosítás e téren is segítené a meglévő autonómiákat: a kétfejű sas – a testületi és a szakigazgatás szétválasztásának – megsemmisítését.) Olyan új típusú autonómiaként képezem el az Akadémiát, ami nem egyszerűen a kialakult preferenciák és értékrendek megőrzésére rendezkedik be – ahogy berendezkedtek a középkori céhek –, hanem komoly civil szervezetként működő autonómiaként, ahol a tagok felismerik a kor új kihívásait és belátják, ha változtatásra van szükség – akár a saját szűkebb érdekeik rovására is.

Sokan vitatják, természetesen – különösen a gazdaságban, a termelésben, a politikában dolgozó barátaim –, hogy létezik *önmegújító autonómia*. Én viszont azt

mondom: a feudális autonómiákat épp az különbözteti meg a polgári autonómiától, hogy ez utóbbi civil szervezet. Ahol a polgár többek között épp attól polgár, hogy a közös érdekeket képes a maga egyéni érdeke elé helyezni, mert tudja, hogy ha ezt nem teszi, az egész közösség összeomlik. Ami őt magát is eltemetheti. Még azt is mondom: nem hiszek a felvilágosult abszolutizmusban, az autonómiaellenes politika sikerében. Úgy látom: a polgároknak – a tagoknak – maguknak is be kell látniuk a reformok szükségét. Mert az „egyes”, az individuumok, a résztvevők aktív együttműködése nélkül a legjobb reformokat sem lehet kivitelezni.

Autonómia és politika

Mi minden politikai párttól *egyforma távolságra és egyforma közelségre vagyunk* – ismétlem elnökségem első napjaitól e mondatokat. És válaszoltam azon kollégáimnak is, akik kételkedtek abban, hogy a politikai döntésektől függő pénzeket úgy is meg tudjuk szerezni, hogy közben egyik vagy másik politikai tábor – vagy a kormánypárt vagy az ellenzék – csapdájába sem esünk bele. Ismereteseink törekvéseink, hogy megállítsuk az *állami költségvetési ráfordítás* zuhanását. Ez megtörtént. Egyesek nem hitték, hogy az elnök *mind a kormány, mind az ellenzéki pártoknál* képes lesz *ugyanazt mondani, ugyanúgy érvelni*. Pedig ez történt! Éppen az első, tudományról szóló beszámoló országgyűlési bizottsági és pártfrakció-vitái igazolták 1996. október-decemberben e felfogásunk megvalósíthatóságát. Sajnos Magyarországon a „függetlenség” hangoztatásából azonnal „ellenzékiiséget” hallanak ki. Mert e térségben, Kelet-Európában, a kormányra jutott politikai erők hetven év óta azt hiszik, hogy övék az állam, és azt csinálnak vele, az állami intézményekkel, amit akarnak. Azonosítják a végrehajtó hatalmat az állammal.

Hál' istennek, ma már ez nem így van. Az ellenzék legalább olyan őszintén javasolta például most, 1998 tavaszán, a politikai választások kampányának kezdetekor, hogy az akadémiai törvény vitáját vegyük le a napirendről, mint a kormánypárt. Hogy ugyanis a tudomány, az Akadémia ne legyen a választási kampány áldozata. Úgy látszik, elfogadták: a tudományszervezet, a tudománypolitika nem igazodhat a négyéves pártpolitikai választás ciklusához. A tudomány hosszú távon kíván nyugalmat, biztonságot, kiszámíthatóságot.

Akadémiánknak mint a magyar kutatók köztestületének tárgyalnia kell a *politikai pártokkal*, hiszen e pártok döntenek az ország jövőjéről, a célokról, amelyek szolgáltatásban áll részben a tudomány is. És ők döntenek az adófizetők pénzének hova fordításáról is. Ezért is törekvéseink arra irányulnak, hogy az Akadémia az Országgyűléssel legyen szorosabb kapcsolatban, amely minden parlamentáris politikai erő közös intézménye.

III. Akadémiánk minőségbiztosító szerepe – a meritokráciáról

A tudásalapú értékrendet valló és erre épülő közösségben kiemelt befolyást és súlyt kell biztosítani a *meritokráciának*. A tudás alapján, minősítő vizsgák révén kiválogatott elit csoportnak. Így érveltem azoknak, akik éppen a Széchenyi-professzúra bevezetése kapcsán vitatták, hogy van-e értelme egy szűk elitet állami pénzből élethossziglan, külön méltánylásban részesíteni. Vagyis támadták az akadémiai minősítés alapján odaítélt „minőségi pótlékot” (ahogy én nevezem a doktori és az akadémiai külön juttatást). A korábbi évezredben a társadalom eltartotta a születés alapján kiválasztott csoportokat, az *arisztokráciát* – szólt érvelésem –, amely arisztokrácia a kapott járadékokból úgy nevelte gyermekeit, osztálya

tagjait, hogy azok a közösség dolgainak intézésére (állami, gazdasági és hitéleti igazgatásra) alkalmasak legyenek. (Vagyis ők, úgymond, ellenszolgáltatást is végeztek az eltartásért cserébe.) Ugyanígy az ókortól napjainkig a gazdaság kitermelte az *oligarchiát*, amelyik a gazdálkodási hozzáértése alapján volt kiemelt réteg, és a kapitalizmusban ma is az. Miért ne bírna el a *tudásalapú társadalom* egy szűk réteget, amelyet teljesítménye alapján kiemelten finanszíroz, vagyis biztosítja számára, hogy eddigi eredményei alapján élete végéig független kutatással foglalkozhasson? Hogyha néki úgy tetszik, a finanszírozók preferenciáitól függetlenül, saját „rögeszméinek” áldozhasson. Szükséges, hogy a szürkeállomány egy bizonyos hányada megengedhesse magának, hogy mindent másként képzeljen el.

Mondják beszélgetőpartnereim, hogy az egyetemi tanári illetve intézeti tanácsadói fizetések rendezése esetén el kell törölni a jelenleg 2500 fő – akadémikusok, doktorok – minőségi pótlékát. Válaszom erre az: a fizetésnek semmi köze a minőségi pótlékhoz. (Noha elismerem, hogy a kelet-európai átmeneti gazdasági viszonyok közepette az életszínvonal minimumának biztosításában pótlékainknak is szerepe van. Decemberi közgyűlésünkön igyekeztem felfogásomat megvilágítani a magyarországi bér, pótlék és ösztöndíj keveredésének okairól, a különbségtétel szükségességéről.)

A kis nemzeti kultúráknak fokozottan szükségük van a minőségbiztosításra. Magyarország – kis nyelvű nemzetek hazájának, ásványokban szegény országnak – csakis a polgárok nagyobb szellemi teljesítménye alapján lehet jövője az újabb világversenyben. A Magyar Tudományos Akadémia minőségbiztosító intézmény! Itt minősítést szerezni – akadémiai doktori, akadémikusi minősítést – külön teljesítményt jelent. Igenis, az *országos autonómia* (Akadémia) egyelőre magasabb köve-

telményt állít bármelyik *lokális* (egyetemi) autonómiánál. A mi doktori védéseink szintje – nyilván szakmánként ez is különböző – meghaladja az európai egyetemek habilitációs szintjét – mondják tagtársaim. A nemzeti elitet felfelé kell kényszeríteni, nem pedig ellustítani. És ilyen szempontból – függetlenül a valamikori politikai szándékoktól – a szovjetrendszer akadémiai minősítési rendszerének voltak előnyei az 1949 előtti rendszerhez képest.

A tömegesség kultúrpolitikáját hirdetem meg – akkor még művelődési miniszterként – 1989-ben. Szükségszerűen: sokkal több felsőszintű képzettséggel rendelkező emberre van szükség a tudományos-technikai forradalom újabb szakaszában. De: nálunk ugyanazon kultúrpolitikai rendszeren belül kell működnie az elitképzésnek és a tömeges képzésnek. Nekünk nincsenek külön elit egyetemeink, mint Angliának vagy az USA-nak. (Ezért is tartom értelmetlennek, hogy mai kultúrpolitikai rendszereinket az USA alapján próbálják másolni.) A minőségnek az egyetemi képzésben is sokkal nagyobb szerepet kellene biztosítani. Ebbe nem szólhatunk bele. De az országos ügyekbe igen!

Az MTA-t mi olyan nemzeti autonómiának képzeljük, amely nem a szakmai érdekképviselőnek, hanem a *minőségbiztosításnak* és az *elitszemlélet biztosításának* intézménye. Ezért kérjük, mint a meritokrácia intézménye, e nemzeti funkciók el látására szervezetünk és tagjaink kiemelt támogatását. A *szervezet intézményi autonómiájáról* és a *személyek kutatói autonómiájáról* beszélünk. És ezen autonómiáknak nemcsak politikai, hanem anyagi biztosítékai is vannak.

Minőség és köztestület

Akadémiánk köztestület. Ezért is lehet a magyarországi kutatók érdekképviselői szervezete. De hogy fér össze elit jellege az-

zal a ténnyel, hogy minden magyar állampolgár beléphet a köztestületbe, aki a tudományos kutatást megfelelő szinten űzi? Sőt, még a közgyűlésbe és az osztályokra is képviselőket küldhetnek!

Megítélésem szerint a köztestületiség – amit egyébként az Országgyűlés „erőltetett” ránk a törvény vitái során – jó intézmény. Lehetőségeket ad arra, hogy a tudomány közhasznát a társadalommal elfogadtassuk. Megnyugtató a szétválasztás az akadémikusok gyűlése – mint a jelen gyűlés – és a közgyűlés között. Az viszont már kétségtelenül ellentmondás, hogy olyanok is választhatnak a közgyűlésen (a köztestületi küldöttek), akik nem választhatóak. (A vezető tisztségviselők ugyanis csak akadémikusok lehetnek.)

De a legnagyobb nehézséget abban látom, hogy a tegnap még 6 ezer, ma már lassan 8 ezer köztestületi tag mozgatását nem tudjuk megoldani. Erre később még kénytelen leszek visszatérni, itt csak annyit jegyzek meg: én a köztestületiség két gyűrűjét tudom elképzelni. A *tágabb gyűrűben* van a törvény szerint felvehető sokezeres kutatói társadalom. Ezek kapjanak tájékoztatást a hazai tudomány és tudományszervezet aktuális kérdéseiről. (Ezért indítottuk az *Akadémia* című folyóiratot.) Vehessenek részt a helyi rendezvényeken. Mint említettem, ez a kör jelenleg 8 ezer fő, előreláthatóan 10 ezer föig emelkedhet a létszám a PhD-fokozatot megszerzők számának gyarapodásával. Mi csak laza kapcsolódást tudunk ennek a kutatói tömegnek biztosítani. És megbecsülést, mert ne feledjük: ők az egyetemek, a kórházak, az ipar, a mezőgazdaság stb. napi üzemeltetői. Tehát a tudásalapú társadalom személyi alapjai. A *sűkebb körnek* 2500 tagja van: a 300 akadémikus és a 2200 akadémiai doktor. Őket kell szorosabban az Akadémiához kapcsolni: mindenekelőtt a tudományos osztályok, a bizottságok, a külön-

bőző nagyobb vállalkozások – például a stratégiai kutatások – révén. Az, hogy a 10 ezer főnyi köztestület akadémiájának milyen a színvonala, az lényegében az egyetemektől függ. De a szűkebb gyűrűnek a színvonala már csakis rajtunk múlik. Ezért is vizsgáltuk felül tavaly a Doktori Tanács működését, készítettünk felméréseket: egy-egy diszciplínában mekkora doktori utánpótlás várható. Sajnálattal állapítottuk meg: egyes szakmákban (pl. a jogászoknál) szinte megállt a doktori címszerzés, mivel a gyakorlati életben nem kívánják meg az akadémiai doktori fokozatot.

Ahogy azt is napirendre kell tűzni – több kollégám rendre szóba hozza –, vajon milyen módon lehetne elérni, hogy az egyetemi tanári kinevezéshez az akadémiai doktori fokozat előfeltétel legyen? Mi ezt nem tartjuk rossz kérdésfeltevésnek, de egyelőre irreális a javaslat. S nem titkolom: a javaslat ellen politikai érvek is elhangoznának, de valójában más megfontolások lennének a mozgatók. Mi természetesen a minőséget hangoztatjuk, s csak arra szorítkozhatunk, hogy meritokrácia-jellegünket az akadémiai minősítés szigorúságának megőrzésével biztosítsuk.

És itt kell szólnom az utánpótlásról is. Azért javasoltuk 1996 őszén a Bolyai-ösztöndíj indítását, mert a Bolyai-ösztöndíjasokat szántuk a teljesítményközpontú meritokrácia utánpótlásának. A meritokrácia teljesítmény alapú. Ezért az utánpótlásnak is hozzá kell szoknia: ne csak követelmény nélküli posztgraduális munkahelelyeket keressen, hanem a megméretést, elszámolást követelő ösztöndíjakat is. A Bolyai-ösztöndíjat ilyennek szántuk: a 35–45 év közötti generáció részére, az akadémiai doktori fokozat előkészítéséhez. Meglátjuk, sikerül-e, mert egyelőre – most, 1998 elején – inkább a PhD meghosszabbítási lehetőségét keresik a 26–35 éves fiatalok és professzoraik.

Meritokrácia és életkor

A tudomány művelése nem életkor kérdése. Még a természettudományoknál sem. De fontos, hogy akadémikusaink a kutatásszervezet aktív tagjai legyenek. Aktívak pedig tanszéki, kutatóintézeti vezetőként a 65 éven aluliak lehetnek. Márpedig az akadémikusok korfája hamarosan eléri a 70 évet! Ezért is javasoltuk, hogy a törvénymódosítást és a mai választást használjuk ki arra: a 70 éves korhatárt szállítsuk le 65 évre. Az a bizonyos, törvényben rögzített 200 fő úgy kerüljön ki a 65 év alattiakból, hogy a jelenlegi tagok természetesen mind maradjanak. Számításaink szerint az akadémikusok összlétszáma így hirtelen 41 fővel emelkedhetne. (Ennyi ma a 65 és 70 év közötti akadémikusok száma, és ennyivel több új tagot választhattunk volna meg ma itt.) A kormány kész is lett volna megfinanszírozni a mintegy 150 millió forintos többlet kiadást. Végül levettük a napirendről a kérdést, mert az osztályelnökök közül többen a „felhígulástól” féltek, mások pedig azt mondták: az elnök belebukna, ha az így létrejött 41 fő szétosztásába valami preferenciát – amit a kormány is kívánt az elnökkel együtt – érvényesítene, és a mostani osztályok nem egyenlően részesednének az új tagi helyekből. Akárhogy is gondolkodunk a jövő években preferenciákról, osztályszerkezetekről, azon mindenképpen gondolkodnunk kell: hogyan lehetne a fiatalabb kutatógenerációkat Akadémiánk működésébe jobban bevonni?

IV. Akadémiánk nemzeti jellege

A tudományos kutató számos olyan természeti jelenséget, ember által létrehívott intézményt ismer, amit nem tud egyetlen fogalommal, egyetlen jelzős szerkezetben leírni. Így vagyunk, amikor Akadémiánk és a nemzet viszonyáról, illetve „nemzeti

Akadémiá"-ról beszélünk. Ismétéljük több éve: a tudomány művelése egyetemes megismerési szabályokat követő tevékenység, tehát *nincs nemzeti tudomány*. De ismétéljük: minden tudománynak *van nemzeti, azaz lokális funkciója*.

*Egyetemes tudomány –
„Nemzeti Akadémia”*

A tudományos kutatás a maga egyetemes szabályai alapján működött a lokális technikai, társadalmi-ellátó, kulturális intézményeket. Az első számú közjogi méltóság viselője kérdezte tőlem egy baráti beszélgetésen, hogyan illeszthető az Akadémia nemzeti funkciói közé az, hogy akadémiai intézet látja el az atomerőmű szakmai felügyeletét? Vagy hogyan illeszthető a nemzeti tematikába az erőmű matematikai modellezhetőségének témája? Válaszom az volt – amit tagtársaim már az 1996. decemberi közgyűlésről ismerhetnek, s most csak emlékeztetek rá –: a tudomány általános nemzeti funkciója éppen abban áll, hogy karbantartja a lokális társadalomnak, a nemzet szállásterületének természeti, műszaki színterét, a tudomány részt vesz az egészségügy, az oktatás, az igazgatás működtetésében. És karbantartja – többek között – a szakmai anyanyelvet, ami az anyanyelv egészének életképességéhez is nélkülözhetetlen. Ismételtem: mi nemcsak feltalálók vagyunk, hanem „karbantartók” és a világ élenjáró gondolkodásának, technikájának „idecsatornázói” is. Azzal, hogy el látjuk a nemzeti kultúrán belül az előbb említett „minőségbiztosító” szerepet, hogy a nemzet egész műveltségének emelői kívánunk lenni – ahogy azt alapítóink is gondolták a tudományról –, nos, ezzel töltjük be mindenekelőtt nemzeti funkcióinkat. Kétségtelen, vannak tudományágak, amelyek a *társadalom nemzeti ismérveivel kiemelt arányban foglalkoznak*. Mint amilyen a nyelvtudomány, a történelem, iroda-

lom, néprajz. Ezek azokkal a specifikumokkal foglalkoznak, amelyek megkülönböztetnek bennünket más nemzetektől. De egy nemzeti alapon megkülönböztetett közösség megmaradását – akár nemzeti megmaradását – *anyagilag természetű tényezők is szolgálják*. És ezen anyagi feltételek fennmaradása az ezekkel foglalkozó tudományok – elsősorban a természettudományok – nélkül elképzelhetetlen. Mások mondják: a szállásterülettel – annak földjével, éghajlatával, növény- és állatvilágával illetve a biológiai mivoltunkkal – foglalkozó tudományoknak van csak nemzeti funkciójuk, de a kémiának, fizikának, matematikának már semmi köze mindehhez. Amire én kérdezem: elképzelhető a helyi társadalom egészségének vagy természeti környezetének karbantartása helyi, magas színvonalú fizika, kémia vagy matematika nélkül? Ezért tehát az MTA, mint a magyarországi kutatók köztestülete, igenis nemzeti funkciót tölt be. És mi mindnyájan a tudományművelők egyetemes közösségének vagyunk tagjai, de egyben tagjai vagyunk lokális (állampolgári, nemzeti) közösségünknek is.

Az általam is használt „nemzeti Akadémia” fogalomról nem is ez közöttünk a vita tárgya. Hanem a „nemzeti” jelző értelmezése. Ahogy fentebb röviden ismertettem a mi államfogalmunkat, úgy röviden megkísérlem leírni „nemzet”-fogalmunk értelmezését. Én nemzet alatt emberek olyan csoportját értem, akik vállalják az őket összekötő nyelvi, szokásrendi, kulturális közösséget. A nemzet tehát, szerintem, egyrészt *kulturális, másrészt önként vállalt közösség*, tehát vállalt dolga. A „nemzeti Akadémia” számunkra így azt is jelenti, hogy az *Akadémia felvállalja a nemzeti identitás erősítését*. (Hiszen a nemzeti azonosság csak az egyik azonosság az ember életében egy időben meglévő sokféle identitása közül.) A nemzeti Akadémiának

fel kell vállalnia, hogy mindazon személyek intézménye, akik *magukat magyarként azonosítják*.

Azaz az Akadémia nemcsak a Magyarországon élő, hanem a határokon túl élő magyarok Akadémiája is. (Ez már bizony eltér az 1994. évi törvény szándékától.) Mi erre 1996 óta törekszünk, amióta szervezeti kereteket adunk a határokon túl élő magyar akadémikusok itthoni működésének. De ha mi „nemzeti Akadémiáról” beszélünk, akkor ezt úgy is értjük, hogy az Akadémia nemcsak a *magyar nemzeti identitás* kifejlesztéséért, nemcsak a magyar nemzet szellemi-anyagi feltételeinek biztosításáért dolgozik, hanem a Magyarországon *létező valamennyi nemzeti identitás* megmaradásáért is. A magyarországi német, szlovák, román, délszláv és egyéb identitások szellemi és anyagi feltételeinek biztosításáért. (Ebből az értelmezésből vezetjük le, hogy Akadémiánknak védnökséget kell majd vállalnia a hazai nem magyar népek tudományos nyelvének segítése, publikációs rendszere, sőt önazonosságának megőrzéséhez szükséges kutatások felett.) Őket ugyanúgy össze kell kötnünk a – szomszédos országokban működő – nemzeti akadémiájukkal, mint a határokon túli magyarokat a magyarországi Akadémiával.

Van azután a „nemzeti akadémia” értelmezésének egy, a beszélgetéseim során szintén vitatott értelmezése. Az ugyanis, ahogyan Széchenyi nemzedéke értelmezte az Akadémia és a tudomány „nemzeti funkcióját”: az Akadémia, a tudomány a nemzet egészének érdekét szolgálja, tehát *nem egyik vagy másik társadalmi osztály, nem egyik vagy másik felekezet, érdekszervezet, politikai erő* érdekeit. Vagyis az Akadémia felette áll a társadalmi-politikai konfliktusok erő-mérkőzéseinek. Helyes volna, ha azt mondanánk modern kifejezéssel: *Akadémiánk össztársadalmi célokat követ*. Mindenesetre egy biztos: Aka-

démiánk a Széchenyi kora után kibontakozó politikai többpártrendszer erői felett kell hogy álljon. Mert a tudomány – ahogy erről a politika és Akadémia viszonyáról szólva beszéltem – nem igazítható a négyévenkénti párt- és hatalompolitikai ciklusokhoz. (Zárójelben jegyzem meg, de nem titkolom: vannak tagtársaim, akik vitatják e felfogást, mert szerintük a modern társadalom minden közérdekű problémáját a pártpolitikák fogalmazzák meg, így hát nem hisznek abban, hogy létezik olyan, a közösséget érintő álláspont, amely el tudna szakadni e pártpolitika-rendszerből. De hát erről feltehetően még tovább fogunk vitatkozni.)

Akadémiánk kultúrnemzeti alapjáról

Határozott véleményünk van viszont az Akadémia kutatásszervezeti alapjairól. Szerintünk a *kultúrpolitikának* és a *tudománypolitikának kultúrnemzeti alapon kell állnia* – vallom ezt 1989 óta, amióta az állami adminisztrációban egy évet eltöltöttem, de vallom mint kutató, 1976 óta, amióta disszertációmát a nemzeti kérdés és történetírás, kultúrpolitika témaköréből elkészítettem. A nemzeti identitás a 21. században a sok identitás közül az egyik, de a szociális, az általános emberi, vallási, korosztályi, állampolgári identitás között erősödő identitás lesz. Éppen a modern információhordozó eszközök teszik lehetővé az identitások közötti individuális választást, és teszik lehetővé, hogy az ember a maga szűkebb, lokális környezetének szokásrendjét, nyelvi, érintkezési kultúráját megtarthassa. És hogy kiszakadjon az *egyoldalú állampolgári identitás bilincseiből*. Ezért is mondjuk: a kultúrnemzet tovább fog élni, mint az államnemzet, a nemzeti (kultúrális) identitás erősebb lesz, mint az államnemzeti (állampolgári) identitás.

Ezért is személyes, azaz kutatói tapasztalatomból származó ambícióm, hogy az

államhatárokon kívül magukat magyarnak valló kutatókat a hazai tudományos nagyüzem működésébe vonjam. A következő években tovább kell szabályoznunk az 1996 júniusában kialakított szervezetet és az 1996 decemberétől élő gyakorlatot. Külső tagjaink kapnak itthoni elhelyezést, támogatást a magyarországi kutatásokhoz. De joggal vetik fel kritikusaink: miért nem állapítunk meg a külső tagokra érvényes kontingenst, ahogy megállapítjuk a belföldi tagok 200 fős létszámát? Ha e kontingenst megállapítjuk, az osztályok között egyenlően osszuk-e szét a létszámkeretet, vagy lehet-e az osztályok között differenciálni? Lehet-e azt mondani, hogy például az úgynevezett erősebben nemzeti tematikájú osztályoknak nagyobb keretszám jár, mint az elméleti, illetve természettudományoknak? Nem hiszem, hogy helyes volna, de a kérdést felteszik.

A célunk az, hogy ne csak a határokon túli akadémikusokat integráljuk, hanem a határokon túl élő kutatók összességét. Az 1997-ben indult Domus programnak például éppen az a célja, hogy a fiatalok magyarországi utóképzését és kapcsolatteremtését segítse. A minisztériummal kötött megállapodásunkkor már határozott elképzeléseink voltak a Magyarországra meghívandók számáról is. Az úgynevezett PhD-korban lévő fiatalok közül egyszerre mintegy 150 főt próbálunk Magyarországra hozni, a Bolyai-rendszerbe évenként 25 főt.

Vita tárgya természetesen, hogy a Magyarországra jött fiatalok nem mindig akarnak hazatérni. A minisztériumban dolgozó köztestületi tagok tették fel a kérdést: ha kimozdulunk a külső tag intézményes keretéből, és nem akadémikusokat is bevonunk a kultúrnemzeti Akadémia működésébe, hány fő és hol – itthon vagy otthon – finanszírozható a magyar adófizetők pénzéből? Pedig mi épp azért támogatjuk őket, hogy otthon és ne Magyarországon legyenek

nek majd gyakorlott kutatók, orvosok, tanárok. S mi legyen azokkal, akik nem tudnak átjönni ösztöndíjjal Magyarországra, s éppen ők nem kapnak tőlünk szülőföldjükön felhasználható segítséget?

Tehát: Akadémiánkat kultúrnemzeti alapokra kívánjuk helyezni, amit a törvénymódosítás sem zár ki. A következő években kell kiépítenünk ezen kultúrnemzeti alapokat. Természetesen amennyiben ezzel a közgyűlés egyetért.

V. Akadémiánk hármas funkciójáról

Akadémiánk legyen *tudományos műhely, a magyar kutatók érdekképviselője és a nemzet tanácsadója* – ezt tűztük ki célul az 1996. december 12-i közgyűlésen. A hármas célkitűzés meghirdetése az Akadémia régi és új céljainak szintézise. Mivel az elmúlt év közgyűlési előadásain az elnöki beszámolókat e hármas alapelv szerint csoportosított szerkezetben adtam elő, most csak az összefoglalás és a problémajelzés szándékával tárok a közgyűlés elé néhány, további vitára igényt tartó megfontolást.

A tudományos műhelyről

Akadémiánk első évtizedeiben, 1825–1867 között kialakult a tudományos műhely intézményes kerete: a hazai tudomány fóruma, amelyik tudományos vitákat szervez, publikációs rendszert működtet, díjakat ítél oda. Vagyis a tudományos nyilvánosságról, a tudományos ismeretszerzésről gondoskodik. Ezt a műhelyfunkcióit – ahogy arra szintén utaltunk – 1949-ben megerősítette az állam: felügyelete alá utalta az új, hazai kutatóbázist, az egyetemektől független kutatóintézet-hálózatot.

A jövő század Akadémiájának is meg kell őriznie ezt a jellegét – állítjuk. E műhelyben az elmúlt években szétesett rendet helyre kell állítani, illetve újra kell szervezni. A tudományszervezetnek egyetlen ér-

telme van: a kutatói gondolkodás és a teljesítmény segítése. Azaz a kutatói hatékonyság növelése.

Az Akadémia osztályszerkezete állandó vita tárgya. A vitát az elnök kezdte 1996 decemberében, az osztályelnökök ülésén. Vajon van-e értelme olyan osztálykeretnek, amelyen belül 3-4 diszciplína képviselői ülnek? Akiknek kutatási területük oly távol áll egymástól, hogy együttes ülésükön nem is lehet elvárni az értő szakmai vitákat. A természettudományok kivívták maguknak a diszciplináris keretet: kémikus érti a kémikust, fizikus a fizikust, matematikus a matematikust. De a II. osztályon a filozófus, a pszichológus hogyan érthetné a régészt vagy a történészt? A három társadalomtudományi osztály esetében az osztályok elsősorban adminisztratív fórumok – ezt úgy is mondom, mint volt osztályelnök. És irigykedve nézem a természettudományok osztályainak üléseit. Szétdarabolni további osztályokra az Akadémiát? Ez feltehetően – legalábbis ezt mondják beszélgetőtársaim – az interdiszciplinaritás annyira óhajtott elvéneke továbbgyengülésével járna. Vajon az osztályok példát kellene választani: két (természet- és társadalomtudomány), netán három osztályt létrehozni (természet-, élet- és társadalomtudomány)?

Egyáltalán: fenntarthatóak a mi diszciplináfogalmaink és a diszciplináris kutatásszervezet? Hiszen a világ kihívásai – ismételnünk szüntelenül – problémaközpontúak, intézményeink pedig – mind minősítési rendszerünk, mind tanszéki, intézeti rendszerünk – diszciplína-tagozódásúak. Most az új, a szintetizáló látásmód erősítésén fáradozunk. A történettudománytól például már nemcsak a társadalomtudományok – a szociológia, filozófia, lélektan – ismeretét várjuk el, mert ezek ismerete nélkül képtelenek vagyunk az emberi cselekvés mozgatórugóit megérteni, hanem már ezen is túl akarunk lépni: a technika, a természet-

tudományok ismeretét is megköveteljük kollégáinktól. Nos, éppen most daraboljuk szét még további részegységekre a kutatásszervezetet?

Mi legyen a *szakmai bizottságok* sorsa? Emlékezhettek tagtársaim, legutóbbi közgyűlésünkön szoltam a feloldhatatlannak látszó ellentmondásról: a bizottságok érdemi működéséhez az adminisztrációs és finanszírozási háttérrel kellene biztosítani. Ennek tervezhetősége megkívánná a bizottságok számának meghatározását. Ez azonban lehetetlen, mert a bizottságoknak éppen a szabad átalakulás, megszűnés, újjáalakulás a lényege. Így követi Akadémiánk a tudományfejlődés egyetemes és a személyi feltételek hazai mozgását. Meg kell mondan: a valóságban vannak feloldhatatlan ellentétek. Ezt mi, kutatók tudjuk, és optimistán hozzáteszük: jelenleg még...

És mi történjék a *tagválasztások* rendjével? Helyes, hogy mereven, osztályok szerint osztjuk-e el a felvehető új tagok létszámkeretét? Az ilyen elosztás gyakorlatilag tizenegy kis Akadémiát teremtet. Lehetetlené is teszi a diszciplína és személy szerinti értékeléseket. Nem is szólva arról, hogy egyes osztályokon több diszciplína van jelen, és így ezen diszciplínákra nem is minden választáson kerülhet sor (ökológia, közgazdaságtudomány stb.).

A mostani választások előcsatározásai közben merült fel a gondolat: a tagválasztások előkészítésébe kapcsoljuk be a „tudományterületet” mint szervezeti egységet. Nem volna jobb a kereteket osztályok helyett a három tudományterület között elosztani? (Valójában minden kérdés megválaszolása mögött ott bujkál a csak nehezen bevallott, őszinte kívánság: nehogy az én szakmám kevesebb helyhez jusson a választásokon!) Közgazdász barátaim közül vannak, akik a választási rendszer egészét opponálják, mondván: évenként kellene – mint Ausztriában – választani. Ez nyugod-

tabb légkört és alaposabb, rendezettebb vitákat eredményezne. Remélem, hogy a következő választásokig lesz még alkalmunk e kérdésekről vitatkozni.

Mint ahogy, remélem, arról is tudunk majd szót váltani: *megfelelő arányban* vannak-e jelen a *tudományok* Akadémiákon. Töprengek, hogy a közgyűlés elé tárhatom-e azokat a belső vitákat, amelyek a szűkebb vezetésen belül az elmúlt másfél esztendőben az egyes tudományterületek vagy diszciplínák akadémiai reprezentációjáról folytak és folynak. Az elnök ugyanis 1996 decemberében, majd 1997 novemberében ismételtelen felvetette az osztályelnökök fórumán: tarthatatlan, hogy a társadalomtudományok aránya az akadémikusok körében 20 % alatt van, a nyugat-európai 40-50 %-kal szemben! (Az 1949 előtti 70:30 %-os arányt a társadalomtudományok javára ugyanilyen konzervatívnak és tarthatatlannak mondtuk.)

És tarthatatlan a szovjetrendszerből örökölt osztálybeosztás: a 3 társadalomtudományi osztályban össze vannak zsúfolva az annak idején politikai-ideológiai okokból összezárt diszciplínák. De tarthatatlan az is, hogy nincs az ökológiának vagy az informatikának önálló osztálya. Sajnos, a kérdések megválaszolásában keveredik két szempont: az új beosztás az adminisztráció felülvizsgálatát, az osztályvezetések megbontását is jelentené; ugyanakkor megváltoztathatná a tagutánpótlás arányait is. Hiszen ha új diszciplínák kapnának új osztályokat, akkor ez az akadémiai szokások szerint az osztályok közötti tagkeretelosztásban azt jelentené: a jelenlegi önálló osztállyal bíró diszciplínák kevesebb keretet kapnának.

Viták folynak a *kutatóhálózatról*, és állandóan előbújik a félelem: az intézethálózatot elcsatolják az Akadémiától. Kétségtelen az, hogy a törvény a főtitkárt, a titkárságot és az intézethálózatot szinte külön

egységként kezeli a „köztestületi”, az úgynevezett elnöki Akadémiától, és azt a gyanút keltheti, hogy egy gyors, parlamenti indítványra történő törvénymódosítással lenyeshetik az intézeteket az Akadémia testéről. Mégis én, mint kutatóintézetben felnőtt, ott legutóbb igazgatói funkciót betöltött kutató akadémikus, nem látom komolynak azokat a törekvéseket, amelyekről egyesek beszéltek. Nem láttam eddig komoly jelét annak, hogy az Akadémiát meg akarták volna fosztani kutatóhálózatótól. Rossz és gyenge örségváltó hangok voltak csak ezek 1989-94 között. Talán inkább belső ijesztgetések, önijesztgetések voltak ezek. Így láttam a miniszteri székben is 1989-ben, és ilyennek később, intézetigazgatóként is. Felesleges volt erre ilyen sok szót vesztegetni. De ez nem jelenti azt, hogy nincsenek megfontolásra érdemes kritikák. Kérdezik: megoldott-e a feladatállítás és beszámoltatás? Elhiszik, mondják a minisztériumban vagy egyetemeken dolgozó kollégáim, hogy az Akadémián van a legjobb helyen a kutatóhálózat. Elfogadják, hogy a kutatást nem irányítani kell, hanem menedzselni! De milyen az osztályok részéről a *szakmai felügyelet* az autonómián belül?

Természetesen azonnal feltehetném a gonosz ellenkérdést – úgy is mint egyetemi tanár –, vajon az egyetemi tanszéki kutatósokról ki *számoltat be*? Ki szól bele, a nyers piacon kívül, hogy ki mivel foglalkozik az adófizetők pénzén? Az Akadémián legalább 1994 óta működik az AKT, és a főtitkári szervezetben működnek a tudományági főosztályok beszámoltatásai. De mégsem ezt válaszolom, hanem azt: az intézet-konzolidációs folyamatban sort kell keríteni az intézethálózat belső gondjainak felülvizsgálatára.

Fel kell számolni az „intézet” és a „tanszék” közötti feszültségeket. Kiszámoltuk: a hasonló minősítésű egyetemi oktatók

fizetése 40 %-kal magasabb, mint a kutató-hálózati dolgozóké. Ez látenszen azt jelenti, hogy a kutatást az állam nem ismeri el olyan fontosságú tevékenységnek, mint az oktatást. Helytelen. De meg kell határozni: milyen kutatások kívánnak olyan kutatóintézeti keretet, amely feltétlenül független az oktatástól. Erről már egy évvel ezelőtt, az akadémiai intézetkonszolidáció alapelvei során szoltunk.

Veszély: megmerevedés

Összefoglalva: vegyük komolyan, hogy a szervezet csak a szakmagyakorlás hatékonyságának növelésére van, mert az autonómiákat mindig fenyegető *megmerevedés*, a kutatói gondolkodás *fejlődésének akadályja is lehet*.

A kutatói érdekképviselő

A kutatói érdekképviselő Akadémiánk egyik új funkciója. Ez is az 1994. évi törvényhez kötődik. Azáltal, hogy az Akadémia a magyarországi kutatók köztestülete lett, jogalap létesült arra, hogy az Akadémia elnöke beszámoljon az Országgyűlésnek a magyar tudomány helyzetéről. Mi ezt az új intézményt, a beszámolást igen fontosnak tartjuk: ennek révén a tudomány témája kétfévente a parlamentben szerepel, a képviselőknek foglalkozniuk kell a tudománypolitikával, odafigyelnek a tudományra. Nem is annyira a plenáris ülést, mintsem a bizottságokban, a frakciókban való szereplést – ez utóbbit külön kértem – tartom fontosnak. No és a média: arra figyel, ami az Országgyűlésben zajlik. (Az előző akadémiai vezetés elkészítette az első jelentést, ami nagy teljesítmény volt. Nekünk a viták módjának kitalálása és az út kitaposása jutott feladatul. De erről már beszámoltam egy korábbi közgyűlésen.)

Arról is szoltam: szerintünk az 1994-ben megalkotott köztestületiségből következik a mi *érdekképviselői* funkciónk, és az *érdekképviselői* funkcióból következik

szükségszerű *kimozdulásunk a politika* irányába. Érdekképviselőt ugyanis nem itt a székházban, az osztályokon belül kell kifejezni, hanem a politikusok, a vállalkozók, a társadalom körében. Ez az érdekképviselői kötelezettség rója ránk a Magyar Tudomány Napja szervezését, a vállalkozói társadalommal való szövetkezést, szövetkezést a médiával. És ezért hozunk létre új szervezeti egységeket: PR-irodát, akadémiai társaskört. Előző közgyűlési beszámolóinkban számot adtam idevonatkozó elközeléseinkről és lépéseinkről.

A társasköréről röviden. Szándékunk az, hogy az Akadémia palotájában olyan éttermet, klubot üzemeltessünk, amely találkozóponthoz a köztestületi tagoknak, mindegyiknek az akadémikusoknak, a közgyűlési tagoknak. És amely találkozóponthoz lehet a hazai vállalkozói, valamint a tudományos és a politikai elitnek. Az intézményes viszony mindig – így tudományban, a gazdaságban, a politikában is – emberek révén szerveződik. Az emberi viszonyoknak pedig keretek kellene. Az akadémiai társaskör klubjellegű zárt intézmény, amely a tudomány érdekképviselőit lehet egyik legmozgalmasabb fóruma.

Röviden kell szólni a *regionalitás elvéről*, vagyis az Akadémia területi bizottságainak jövőjéről. Az elnököt idézik, hogy ugyanis „nincs vidéki és fővárosi kutató”, amikor azt kérjük: egyenlő minőség esetén a támogatott kutatóhelyi pályázatokon részesítsék előnyben a vidéki kutatókat. Vagyis nem értenek egyet az elnökkel, nem akarják a vidék preferálását elfogadni. Mire mi visszaszólunk: a tudomány mai modern – karbantartó és minőségbiztosító – szerepét akkor tudja eredményesen betölteni, ha az ország egész területén jelen vannak az erős intézmények és a jelentős számú kutatói személyzet. Igenis költségvetési és személyi eszközökkel preferálni kell a területi központokat. (A személyi ellátottság mellett javí-

tani kell az infrastruktúrát. Vidéken kevésbé ellátottak a könyvtárak, jelenleg még lassúbb az internet stb.) De nem hallgathatom el baráti munkatársaim ellenérvét sem: ha az elnök így folytatja a vidéki központok preferálását, maholnap az Akadémia szét-esik öt vidéki területi központra.

Érvek az egyik, érvek a másik oldalon. Mi hiszünk az okos egyensúlyban. A *köztesszűletiség kimondásából* a mi következtetésünk: a magyar kutatói társadalom *szellemi és anyagi érdekképviseletére* kell vállalkoznunk. Erre pedig csak akkor vállalkozhatunk, ha erősítjük *területi szervezetűnket*. Jelen kell lennünk az ország egész területén.

És még valamit jelent e következtetés. A 6-8000 köztesszűleteti tagot innen Budapestről mozgatni, szervezni, aktivizálni nem lehet. Ahhoz, hogy érezzék Akadémiához tartozásukat, meg kell őket hívni rendezvényekre, fel kell kérni bizottsági tagságra, közreműködésre. Ezt pedig Akadémiánk területi központjai tehetik meg. A köztesszűleteti Akadémia, a kutatói érdekvédelem Akadémiája, elsősorban a területi központokban valósulhat meg.

A „nemzet tanácsadója”

Akadémiánk legyen a nemzet tanácsadója. Vállalkozzék a magyar *állampolgári és nemzeti közösség előtt nyíló alternatívák feltárására*, fogalmazza meg azokat, és tegye közzé az álláspontokat közérthető formában. Ugyanakkor vállalkozzék Akadémiánk a hozzá, mint a magyar kutatók köztesszűletéhez intézett kérdések megválaszolására.

Sokan vitatják tagtársaim közül az elnök álláspontját. És nem is alaptalanok a félelmek, sőt a kritikák sem. Tagtársaim félnek attól, ahogy erre korábban is utaltam: bele-sodródunk a politikába, és ott megperzse-lődünk. Mások kritikája az Akadémia jövő-jéről alakuló ellentétes elképzelésbe ereszti gyökereit: az új Akadémiát a nyugati, befelé forduló tudós társaságok mintájára képzelik

el. Az 1996. decemberi közgyűlésen kifejtett álláspontunkhoz most három kiegészítő – az elmúlt másfél év vitáira is reflektáló – megjegyzést szeretnék tenni.

Az első megjegyzésem a *politizálás fogalmát* érinti. (Ugy látszik, ma mind az „állam”, „nemzet”, mind a „politika” tárgykörben fogalommagyarázatra is kényszerűlök.) Én *politika* alatt az adott közösség dolgainak intézésében való aktív részvételt értem.

Széchenyi és kortársai, amikor Akadémiánkra javaslatot tettek, akkor e felfogás szerint „politizáltak”. Egy olyan intézményt akartak létrehozni, amelyben a tudomány kifejlődik, méghozzá olyan tudomány, amely a közösség értelmének, érzelmének csiszolásával foglalkozik, az iparosodás, gazdálkodás tudományos – azaz hatékony – alapjait veti meg. Ők a *közösség egészéről* gondolkodtak, és olyan intézményeket akartak létrehívni, amelyek az emberi-ter-mészeti viszonyok modernizációját segítik. Ugyanígy politizált Széchenyi akkor is, amikor egyleteket (ma azt mondanánk: civil szervezeteket) alakított, amikor az Al-Duna-programot szervezte, híd érdekében agitált; vagy amikor korholta a magyar köznemest szalmaláng lelkesedése miatt, vagy korholta a magyar bortermelőt, mert nem ápolja hordóját, és így nem tud versenyképes bort termelni. Mi ezt *közéleti politizálásnak* nevezzük: a közösség sorsát hosszú távon meghatározó tényezőkre – a természeti környezet átalakítására, a tömegkulturális jelenségekre, a képzettségre, az életformákra stb. – figyel ez a politizálás, és szervez ennek érdekében akciókat.

A 19. században – éppen Széchenyi korában – megindult a politika átalakulása. Politikai pártok, társadalmi érdekszervezetek az emberek napi életkörülményeinek alakulását is „közügygé” emelték. Ugyanakkor kialakultak a modern demokrácia intézményei, a választott politikai pártok hozták létre az adminisztrációt. Az új demokrácia poli-

tikai vezetői az adott választási periódusban gondolkodnak, hiszen sorsuk a választók számára látható akcióktól függ. Ez a pártokban és rövid távon gondolkodni kényszerült politika a mi életünkben, az elmúlt fél évszázadban érte el fejlődésének csúcspontját. Mindent – gazdaságot, kultúrát, napi állásfoglalást – pártpolitika tárgyává tett. Teljesen kiszorította a politika másik klasszikus szintjét: a közéleti politizálást, amelyet éppen a mi Széchenyink képviselt és fejlesztett ki klasszikus formájában. Eltűntek, illetve meggyengültek a civil szervezeteknek a közélet görög-római demokráciákból táplálkozó hagyományai, amelyeknek éppen a múlt század első felében még olyan fontos szerepük volt a modern európai társadalom kialakításában. Amelyek a kor nagy kérdéseinek megválaszolására műveltek ki értelmiségit, tisztviselőt, politikust. Az elmúlt ötven esztendőben a pártpolitika rátelepedett a közéletre Nyugat-Európában, Kelet-Európában pedig a diktatúra gyűrte maga alá a polgárok önkéntes szerveződését.

Elképzelésünk szerint Európa az új ipari-technikai forradalom, a globális gazdaságikatonai kihívások korában legalább olyan nagy kihívások előtt áll, mint állott 150 évvel ezelőtt. Ahhoz, hogy jó válaszok fogalmazódjanak meg e kihívásokra, mozgósítani kell az európai szintű szürkeállományt. Amelyik viszont bezárkózott egyetemi-értelmiségi-kutatóintézeti autonómiájába, mert a közéletben jelenleg csak a hangos és mindenre elszánt megélhetés-politikusokat látja. A pártpolitikát. És – felfogásunk szerint – ez a polarizálódás árt a közösség egészének. Árt Magyarországon is, ahol a korkihívások sokkírózó módon jelentkeznek, hiszen a szovjet rendszer keretei között nem voltunk felkészülve a kínálkozó alternatívák észlelésére sem.

Ezért azt mondjuk: vissza kell állítani a politika másik szintjének, a *közéleti politizálásnak a becsületét*. Vissza kell állítani,

sőt a korábbinál is erősebbé kell tenni a civil politizálást, a civil szervezeteket. Amelyek – ahogy ezt előadásom elején is mondtam – közhasznú funkciókat töltenek, tölthetnek be. Ez a széchenyista politizálás független a pártpolitikától, noha nem tagadja annak fontosságát...

Hát így képzeljük mi el az Akadémia nemzeti tanácsadó szerepét.

A második megjegyzésünk: az Akadémia nem pecsétrakó intézmény. Azt ugyanis mindnyájan tudják, hogy a tudomány álláspontja legitimálhat politikai álláspontokat éppúgy, mint termékek elfogadását. Akár élelmiszer, akár gyógyszer, akár írószerszám vagy fogpaszta kelendőségét fokozza, ha a termelő (vagy politikus) azt mondhatta: valamelyik tudós testület ajánlja a terméket. Nekünk az a véleményünk, hogy a magyar Akadémiának ne legyen kollektív álláspontja. Mi ne legyünk pecsétrakók. Az Akadémia egyes *tudósainak* lehet álláspontja, azt szabadon kifejtethi, vagy lehet *tudósaink egy csoportjának* a konkrét kérdésekben „kinyilatkoztatott” véleménye, de ez *nem úgynevezett akadémiai vélemény*. Két érvünk van ezen álláspontunk mellett. Az egyik: a tudományos megismerés mindig *lezáratlan folyamat*. Egy intézmény, amilyen az Akadémia is, keltse a megbízhatóság benyomását. Az Akadémia álljon ki amellett, hogy a tudomány álláspontja minden kérdésben elhangozhasson. De ne kényszerüljön, mint intézmény, kollektív álláspontok állandó korrigálására. Nincs tehát „hivatalos” akadémiai álláspont. Különböző komolytalanná leszünk mi és a tudomány is.

A másik érvem: a *tudományos gondolkodás szabadsága*. Ugyanarról a konkrét kérdéssel két akadémikusnak diametrálisan eltérő véleménye lehet. És akkor melyik „az” akadémiai álláspont? Egyik akadémikusé vagy a másiké? Bármiféle „hivatalos tudományos” álláspont bénítója a tudományos gondolkodásnak.

Harmadik megjegyzésem: kutatóink merjék személyükben, nevükben vállalni, amit írnak, nyilatkoznak, és ne azzal erősítsék egyéni álláspontjukat, tekintélyüket, hogy úton-útfélen nevük mellé odabigyesztik: *akadémikus*. Gondoljunk mindig arra, hogy mindannyiunk érdeke: Akadémiánk neve, tekintélye ne devalválódjék. És gondoljanak arra: e büszke civil szervezet tagjai a véleménykülönbség szabadságának alapján állnak. Nem az teszi a *véleményt súlyossá, hogy mi egy szervezet tagjai vagyunk*, hanem azért vagyunk e szervezet

tagjai, mert álláspontunk önmagában, címünk nélkül is súlyos!

Diagnózisokat, illetve diagnózis előtti látteleket kívántam a közgyűlés elé tárni. Keressük a piacgazdaságban, a többpárt-rendszerben, az átalakuló Magyarországon, az átalakuló Európában Akadémiánk és általában a tudományszervezet, a tudományművelés helyét. Ez ösztönözte az elnököt, hogy a választás szünetében vállalkozzék az új arcú Akadémiáról alakuló elképzeléseinek előadására.

